

på mange måder var en pioner i sin tid. Som oprørske spejderfører i sine unge dage, som progressiv (læse)pædagog, som modstandskvinde, socialdemokrat og MF for Danmarks Kommunistiske Parti. Vi kommer hele vejen rundt i et liv, der varede fra 1903 til 1960, og man lades ikke i tvivl om, at Nordentoft var både flittig, begavet og vedholdende – men også dumdrstig, naiv og (for) ærlig, nogle ville måske snarere sige udiplomatisk. Hun løb sig mange staver i livet, pga. sit køn, sine meninger og sine handlinger. Hverken lærerstanden, kirken – som dengang havde mere end et ord at skulle have sagt i skolesager – eller den brede offentlighed lykkedes det hende at vinde. Men hun vandt historiens sympati, og det er den, som ligger til grund for Hildens biografi, der ikke har meget til overs for Nordentofts samtid, især ikke hendes øverste foresatte i det københavnske skolevæsen. Hun blev misforstået og mishandlet, lyder konklusionen – omkostningerne var store, så store, at de (måske) endte med at tage livet af hende.

At sætte sig spor er præget af, at forfatteren har måttet gå ad mange omveje for at nærme sig Nordentoft, der havde bedt sine nærmeste om at destruere alle private papirer efter sin død. Men ikke kun det meget sammensatte kildemateriale udgør et problem, også den springende behandling af stoffet forvirrer mere, end det forklarer. Den historiske kontekst halter, navnene falder over hinanden, og et personindeks, hvor ikke alle personer er forklaret lige godt, er heller ikke til stor hjælp. Teksten har indimellem mere karakter af et heltekvad end en historisk analyse. Nordentoft ville så meget og levede så forholdsvist kort – og i Adda Hildens fremstilling er det svært altid at lodde dybden i de mange aktiviteter. Hendes tid i Folketinget frem til hendes udmeldelse af DKP i kølvandet på opstanden i Ungarn i 1956 står meget blegt, mens hendes bidrag til læseundervisningen – sammen med Torben Gregersen – mest nævnes en passant. På trods af denne kritik læser man med interesse om et kvindeliv på godt – men mest på ondt.

Ning de Coninck-Smith

MORTEN MØLLER: Mogens Fog. Bd. 1: Fra modstandshelt til landsforræder. Bd. 2: Den røde rektor. København 2009, Gyldendal. 491 + 336 s. 499 kr.

I juli 1990 døde Mogens Fog, 86 år gammel, og 20 år efter har vi så fået Morten Møllers biografi af Fog – den røde rektor på Københavns Universitet under studenteroprøret, med en fortid i Danmarks kommunistiske Parti, i 1960'erne et fremtrædende medlem af

Socialistisk Folkeparti, og i 1945 den respekterede talsmand for modstandsbevægelsen og Frihedsrådet, siden lagt for had under den kolde krig, men i øvrigt gennem alle årene en anerkendt professor i neurologi ved Københavns Universitet. Der er dog næppe nogen tvivl om, at Fog tilhører den generation af danskere, for hvem besættelsen og modstandsbevægelsen blev omdrejningspunktet i deres liv.

Hvem var denne Fog? spørger Morten Møller i bogens indledende kapitel, med titlen »Et Janus-hoved«. Fog var elsket og hadet som få, og efter at have læst de to bind står spørgsmålet stadig åbent. Morten Møller selv er ikke meget for at konkludere: Fog kan hverken reduceres til forbenet kommunistisk landsforræder eller hyldes som en demokratisk, nationalt sindet modstandsmand. »Mogens Fog var for sammensat og modsætningsfyldt et menneske til at kunne pakkes ned i firkantede og færdigformede kasser«. Der var både det sure og det søde, og Møller vil ikke konkludere, om der er mest af det ene eller det andet. Fog var en modsætningsfuld personlighed.

Det modsætningsfyldte klæbde til Fog. Hans baggrund var det københavnske borgerskab. Ikke desto mindre meldte han sig allerede i 1924 ind i Danmarks kommunistiske Parti. Han angav selv, at det var tidens store arbejdsløshed, værdisammenbruddet efter Første Verdenskrig og Landmandsbankens krak i 1922, som trak ham i retning af kommunismen, og ikke i første omgang den russiske revolution. Vejen fra radikalisme til kommunisme – fra Brandes til Lenin – var ikke vanskelig for den unge Fog; selv om borgerskabets børn ikke var velansete i det nye parti. I 1930 færdiggjorde Fog lægestudiet og blev kort tid derefter ansat ved Københavns Universitet, fra 1938 som professor i neurologi. Fog valgte den akademiske karriere og blev DKP's første professor.

Krigen, besættelsen og modstandsbevægelsen blev et vendepunkt i Fogs liv og et omdrejningspunkt for ham som menneske. Han kom ind i det illegale arbejde allerede i foråret 1941, hvor han blev involveret i kredsen omkring det tværpolitiske Frit Danmark, som han reelt var leder af fra foråret 1943. Som bekendt blev DKP forbudt i 1941; dermed ophørte også Fogs medlemskab af partiet. Det var som partiløs og uafhængig, Fog markerede sig i modstandsbevægelsen – Morten Møller fremhæver hans evne til at formulere modstandens grundlag således, at de latente modsætninger i bevægelsen ikke kom til udfoldelse og fik samarbejdet til at falde fra hinanden. Hvis Fog ville holde sammen på Frit Danmark, kunne han ikke blot føre DKP's politik, skriver Morten Møller. Rollen som uafhængig og partiløs blev også efter krigen en vigtig del af Fogs selvbillede og selvforståelse.

Efter næsten to år under jorden som illegal modstandsmand blev

Fog arresteret i oktober 1944, og han måtte gennem længere forhør i Gestapos hovedkvarter i Shellhuset. På mirakuløs vis slap han sammen med flere andre bort ved det engelske bombardement i marts 1945. Han var ikke desto mindre sat udenfor under de centrale forhandlinger i Frihedsrådet ved årsskiftet 1944-45.

»Fra modstandshelt til landsforræder« hedder bind 1. Den anerkendelse, Fog kunne sole sig i ved krigens slutning, forduftede under den kolde krig fra slutningen af 1940'erne og op igennem 1950'erne. Under den kolde krigs polarisering var et nuanceret midterstandpunkt umuligt. Var Fog en »liberal kommunist«? Kan man være det? I hvert fald var det svært for Fog i Danmark i 1950'erne.

Det er Morten Møllers opfattelse, at Fog både under besættelsen og som kommunist under den kolde krig var sig bevidst om rollen som den, der kunne og skulle formulere kommunismens tanker på en måde, som kunne gøre DKP og kommunismen spiselig eller endog tillokkende i en bredere dansk offentlighed. Derfor formulerede Fog sig altid taktisk, og han var ifølge Møller mere moderat udadtil, end han fremstod i selskab med sine politiske meningsfæller. Men hvem var disse politiske meningsfæller? Det synes ikke at have været mange. Efter at have læst biografien fremstår Børge Houmann som en af de få, Fog gennem hele livet opfattede og respekterede som en meningsfælle, og det er da også i et memorandum til Houmann, udarbejdet i februar 1943, man ifølge Møller ser den »rigtige« Fog. Det er Møllers opfattelse, at Fog under besættelsen tænkte og opererede som kommunist, og at han opfattede sig som partiets mand i modstandsbevægelsen. I omtalte memorandum forholdt Fog sig til spørgsmålet om den ringe tilslutning til DKP: Hvordan kunne tilslutningen til partiet øges, så den nationale kamp kunne udvides med sociale aspekter? Under hvilke former kunne proletariats diktatur gennemføres i Danmark? spurgte Fog. Parlamentarismen var en mulig vej, men ikke nødvendigvis den eneste. Det er Møllers opfattelse, at vi i dette memorandum til Houmann, finder den sande Fog – manden bag facaden. Problematikken om den sande Fog eller den taktiske Fog dukker op mange gange, og jeg kunne nok have ønsket mig nogle flere overvejelser over kildematerialet end de få, der lægges frem i bogens indledning. Møller støtter sin fremstilling på en utrolig omfattende brevveksling fra Fogs side; ikke mindst denne gunstige kildesituation gør det muligt for Møller at komme så tæt på Fog, som tilfældet er. Men jeg savner en præsentation af materialet og de problemer, det frembyder. Hvorfor var det omtalte memorandum fra 1943 ikke »taktisk«, når nu så meget andet fra Fogs hånd var det? Om ikke andet, så udtrykte Fog i dette memorandum

synspunkter, som var fremherskende i DKP i 1943: Modstandskampen skulle have et bredere sigte end blot det nationale.

Da befrielsen nærmede sig, og efterkrigsprogrammet skulle udarbejdes, var Fog dog på det rene med, at de radikale planer måtte lægges til side, og at det ikke kunne blive en modstandsmand, der blev leder af befrielsesregeringen. Det måtte være en politiker og en politiker, der kendte og mestrede det politiske spil.

Biografiens bind 2 bærer titlen »Den røde rektor«. På omslaget ses Fog med rektorkæde, butterfly og en smøg i munden. Bind 2 handler primært om Fogs tid som rektor ved Københavns Universitet i årene 1966-72. Det var studenteroprørets år, og Fog måtte manøvrere mellem oprørske og kritiske studerende på den ene side og et undervisningsministerium på den anden, som nok var parat til at gå et stykke ad vejen, men ikke så langt som Fog og slet ikke så langt som de studerende; og uden for universitetsverdenen var der en presse, hvis borgerlige dele åbent satte spørgsmålstegn ved, om den gamle oprører nu også var den rette på posten til at håndtere de unge oprørere, der i den grad praktiserede udenomsparlamentariske metoder. Morten Møller fanger fint dilemmaet for den ældre Fog, der ønskede og ville forandringer på det gamle traditionsbundne universitet, men som efterhånden – og i stigende grad – følte sig utilpas ved den dogmatisme og oprør »for oprørets skyld«, som han så hos de studerende. Brobyggerens og kompromismagerens rolle blev stadig vanskeligere for selv en målbevidst, viljefast og charmerende mand som Fog. Det er givet, at han hverken havde det nemt eller var nem. David Rehling, som var en af dem, der havde sine sammenstød med Fog, karakteriserede hans ledelsesstil som et »én-mandsvælde«. Mig forekommer det, at vi i Morten Møllers biografi får et bredt, mangefacetteret og dog nogenlunde præcist billede af Fog i rektorperioden. Netop Rehling formulerede det vel klarest: »Fog var som månen: Der var altid noget, man ikke så«. Men igen stilles vi over for problematikken vedrørende kompromismageren: Fog manøvrerede mellem stridende parter, og på grundlag af biografien kan det være vanskeligt at danne sig et mere præcist indtryk af Fogs universitetspolitiske program. Hvad var det, han ville, ud over at skabe en mere demokratisk ledelse på universiteterne og få øget bevilningerne til Københavns Universitet?

I mine øjne er bogen vellykket både som biografi og som samtids-historie. Morten Møller formår fint at trække den eksisterende historiskrivning ind i skildringen af Fog. I visse del af bind 2 kan man savne den præcision i formuleringer, som kendetegner bind 1; i det andet

bind tynges fremstillingen nogle steder af for mange og lange citater. Men det er småting i en ellers vellykket biografi, der både udmærker sig ved præcise skildringer af Mogens Fog og ved så tilpas udførlige fremstillinger af Fogs argumenter og synspunkter, at de giver læseren grundlag for eftertanke, enighed og uenighed. Vi bliver bragt tæt på en person, det til tider må have været ulideligt at være sammen med i længere tid ad gangen, men som i andre sammenhænge fremstår som et begavet, tænksomt og charmerende menneske, hvis bekendtskab man nødigt ville være foruden. Det er i nogen grad det samme modsætningsfyldte indtryk af den biograferede hovedperson, som man får ved læsningen af Niels Finn Christiansens biografi af Hartvig Frisch og Bo Lidegaards af Jens Otto Krag. I 2006 modtog Morten Møller Arbejderhistorieprisen for sit speciale om den unge Fog, og det er godt, at han siden har haft mulighed for at udbygge det tidlige arbejde til denne samlede biografi.

Knud Knudsen

PALLE ROSLYNG-JENSEN: *Danskerne og besættelsen. Holdninger og meninger 1939-1945*. København 2007, Gads Forlag. 395 s. 349 kr.

Der findes ikke en periode i moderne dansk historie, der er skrevet så meget om, som besættelsesårene 1940-45. Alligevel ligger tyngden i den lange række af publikationer stadig på den mere traditionelle politiske historie. Det er der mange og gode grunde til, men det har også betydet, at væsentlige aspekter af de »fem forbandede år« stadig er uudforskede. Der vides meget om, hvordan politikere, partier og forskellige institutioner agerede, men selvom der ofte bliver henvist til den såkaldte folkestemning under besættelsen, har det været forbundet med megen usikkerhed, hvad almindelige borgere egentlig tænkte og mente. I Palle Roslyng-Jensens vigtige værk bliver dette felt imidlertid belyst, så vores viden om dette område nu befinder sig på en langt sikrere grund end tidligere.

I andre lande har man kunnet anvende opinionsundersøgelser og rapporter fra bl.a. politi, efterretningstjenester og embedsmænd til belysning af spørgsmålet. Sådanne kildekomplekser er sparsomme i Danmark, hvorfor forfatteren meget fornuftigt har anvendt en række dagbøger som sine vigtigste kilder. I udvalget af de omkring 70 dagbøger er en række befolkningsgrupper klogelig valgt fra ud fra en betragtning om, at de stod uden for den almindelige meningsdannelse. Det gælder blandt andet nazister, kommunister og det tyske mindretal.

På trods af et omfattende materiale rejser dagbøgerne naturligt et